

ІМІТАЦЫЙНАЕ САМАКІРАВАННЕ НА ПРАМЫСЛОВЫХ ПРАДПРЫЕМСТВАХ БССР У ДРУГОЙ ПАЛОВЕ 1950–1960-х гг.

*Аляксандр Агееў, кандыдат гістарычных навук
(Магілёў, Беларусь)*

Адпаведна тэарэтычным абгрунтаванням класікаў марксізма-ленінізма будаўніцтва новага грамадства напярэці залежала ад ступені актыўнасці і ініцыятывы працоўных а таксама іх уключанасці ў кіраванне вытворчасцю. Праўда, ужо ў міжваенны перыяд тэрмін “самакіраванне” паступова ў СССР быў выцеснены слоганам “далучэнне працоўных да кіравання вытворчасцю”, паколькі ён пачаў супярэчыць склаўшайся сістэме камандна-адміністрацыйных метадаў кіравання эканомікай. Па меры росту складанасці вытворчасці, ўзроўню адукацыі і кваліфікацыі ўсіх удзельнікаў прамысловай вытворчасці ўзрастала важнасць зацікаўленасці і ініцыятывы работніка. Гэтую праблему рознымі сродкамі спрабавалі вырашыць усе індустрыяльныя краіны ў другой палове XX стагоддзя. Асабліва актуальная яна была ў краінах, якія ўзялі курс на пабудову сацыялізму. Яе рашэнне арганічна ўпісвалася ў тэарэтычныя мадэлі сацыялізму, у якіх абвясчалася, што кіраванне народнай гаспадаркай здзяйсняецца ў інтарэсах народа і пры яго непасрэдным удзеле.

Пытанні далучэння працоўных да кіравання вытворчасцю знаходзілі адлюстраванне ў рашэннях КПСС, але слаба рэалізоўваліся на практыцы. Новы этап намеціўся пасля правядзення XX з’езда КПСС. У межах уяўленняў таго часу быў здзейснены шэраг мер накіраваных на “удасканаленне дэмакратычных прынцыпаў кіравання эканомікай”, у тым ліку і на далучэнне працоўных да яе кіравання. Апошняе сярод іншага павінна было павысіць і кадравы патэнцыял прамысловасці шляхам рэкрутавання маладых кіраўнікоў з таленавітых работнікаў з нізавых прыступак прамысловай іерархічнай левіцы. Як падкрэсліваў У. І. Ленін, - неабходна “орабочить наши аппараты, - привлечь ещё больше рабочих и трудящихся крестьян к управлению промышленностью и народным хозяйством вообще...” [4, с. 143]. Далучэнне нізавых работнікаў, у першую чаргу рабочых, да кіравання прадпрыемствамі, розныя формы іх навучання, перш наперш завочныя, разглядаліся, кажучы сучаснаю мовай, як сродак дэмакратызацыі і павышэння кадравага патэнцыялу прамысловасці.

Вытворчыя нарады, якія ўзніклі яшчэ ў 1920 г., у канцы 1950 г. перажывалі рэнесанс. Яны ствараліся на ўсіх узроўнях арганізацыі вытворчасці: у брыгадах, на ўчастках, у цэхах і на прадпрыемствах. На іх павінны былі абмяркоўвацца ўсе асноўныя вытворчыя пытанні. Партыйныя і прафсаюзныя органы зноў пачалі пільна сачыць за іх функцыянаваннем, расла іх колькасць. У свеце рашэнняў XX з'езда партыі ЦК КПБ патрабаваў павысіць ролю вытворчых нарад і выносіць на іх самыя важныя пытанні вытворчасці.

Нягледзячы на спробы рэанімацыі, дзейнасць вытворчых нарад не задавальняла ні нізавых работнікаў ні вышэйшыя эшалоны ўлады. Многія камуністы адзначалі, што толькі на асобных прадпрыемствах нарады работалі неаблага. Агульнае незадавальненне лідараў прафсаюзаў у 1956 г. выклікала тое, што ва многіх выпадках вытворчыя нарады функцыянавалі фармальна, склікаліся нерэгулярна і мала адрозніваліся ад планёрак, на іх прымалася вельмі мала прапановаў. На месцах былі праведзены пленумы, сходы і нарады накіраваныя на паляпшэнне іх дзейнасці. Спрабуючы рэанімаваць дзейнасць вытворчых нарад снежанскі (1957) пленум ЦК КПСС, а затым студзеньскі (1958) пленум ВЦСПС прынялі рашэнне аб пераўтварэнні іх на буйных і сярэдніх прадпрыемствах у “пастаянна дзеючыя вытворчыя нарады” пад кантролем прафсаюзаў. Цэнтр цяжару працы нарадаў быў перанесены на цэхі і прадпрыемствы. Яны абіраліся на прадпрыемствах з колькасцю работнікаў звыш 100 чалавек. Адначасова адбылося некаторае пашырэнне правоў прафсаюзаў на прамысловых прадпрыемствах. Прафсаюзы сталі ўдзельнічаць у размеркаванні жылля, пуцёвак і г.д.

Са студзеня 1958 г. пачаўся хуткі колькасны рост пастаянна дзеючых вытворчых нарадаў. Ужо праз пол года ў БССР іх было створана 1757, а да 1965 г. іх колькасць вырасла да 3971. У іх было абрана 165 тыс чалавек, у тым ліку 67,5 % рабочых. Напачатку на некаторых прадпрыемствах дзейнасць пастаянна дзеючых вытворчых нарадаў мела станоўчыя вынікі, абуджала ініцыятыву рабочых і служачых. Але адначасова з самага пачатку іх утварэнне і дзейнасць набылі ўсе характарыстычныя рысы масавай кампаніі з паспешнымі выбарамі, неразумным удзельнікамі задач і функцый нарадаў, разрывам паміж выбарамі і пачаткам дзейнасці, ліпавымі справаздачамі і нават прамымі фальсіфікацыямі. У дзейнасці многіх нарадаў назіралася фармальная прысутнасць рабочых, а рэальны ўдзел толькі кіруючых работнікаў.

Прычым дзейнасць вытворчых нарадаў з гадамі не толькі не паляпшалася, а мела тэндэнцыю да пагаршэння. Як толькі ўвага партыйных органаў да дзейнасці вытворчых нарадаў знізілася, іх дзейнасць пачала ўсё больш фармалізавацца. Калі ў 1960 г. статыстыка зафіксавала 30 тыс прапаноў на такіх нарадах, то ў 1963 г. – толькі 25 тыс. Увогуле вытворчыя нарады паказалі сваю нізкую эфектыўнасць у выкананні галоўнай задачы – далучэнні работнікаў да кіравання прадпрыемствамі [2, с. 12-13]. Падобнай была сітуацыя і ў рэгіёнах Беларусі, напрыклад на Магілёўшчыне [3]. Уплыў гэтай формы рэкрутавання работнікаў у сферу кіравання прамысловасцю быў нізкім, але і адмаўляць яго цалкам нельга. Актыўныя работнікі мелі шанс паказаць сябе ў працэсе іх дзейнасці і стаць прэтэндэнтам на больш высокія пасады, і частка з іх карысталася такой магчымасцю.

У вывучаемы перыяд існавалі і іншыя формы прыцягнення рабочых і служачых да кіравання вытворчасцю: заключэнне калектыўных дамоў, правядзенне рабочых сходаў, дзейнасць на прадпрыемствах разнастайных творчых аб'яднанняў. Вынаходніцтва і стварэнне апошніх стала характэрнай рысай часу кіравання краінай М. Хрушчовым. Яны лічыліся адным са сродкаў пошуку, прыцягнення і падрыхтоўкі новых кадраў У гэтыя гады ўзніклі і хутка распаўсюдзіліся на прамысловых прадпрыемствах Беларусі грамадскія канструктарскія бюро, грамадскія бюро эканамічнага аналізу, саветы наватараў, грамадскія аддзелы і інстытуты, творчыя комплексныя брыгады, групы грамадскіх інспектароў і г.д. Час узнікнення большасці з іх – канец 1950 – першая палова 1960 гг. Па ранейшаму працягвалі дзейнасць Усесаюзнае таварыства вынаходнікаў і рацыяналізатараў, навукова-тэхнічныя таварыствы, пастаянна дзеючыя вытворчыя нарады. У іх былі шырока прадстаўлены рабочыя і служачыя прамысловых прадпрыемстваў. Тым не менш, найбольш актыўна ўдзельнічалі ў іх дзейнасці не шырокія масы работнікаў, а грамадскія актыўныя. Актывістаў і перадавікоў нярэдка літаральна цягалі па разнастайных сходах і нарадах.

На 1965 г. на заводах і фабрыках БССР дзейнічала каля 6 тыс “творчых арганізацый” у якіх удзельнічала больш за 52 тыс рабочых і служачых [2, с. 13]. Для параўнання варта прывесці колькасць грамадскіх самадзейных арганізацый у сельскіх раёнах Магілёўскай вобласці, якіх на пачатак гэтага года было створана больш за 12 тыс. з колькасцю ўдзельнікаў 83 тыс. чалавек, у тым ліку на прамысловых прадпрыемствах гэтых раёнаў [5, арк. 5].

Дзейнасць “творчых арганізацый” праходзіла дастаткова падобныя стадыі развіцця. Яны ўзніклі як адлюстраванне патрэбы ў паляпшэнні працы на какрэтным участку работы, “вузкім месцы” вытворчасці ці з прычыны жадання выслужыцца, паказаць сябе з найлепшага боку ў вачах вышэйстаячага начальства. Узнікненне ішло або па ініцыятыве знізу, або па ўдалай прапанове зверху. Новая ініцыятыва прыцягвала да сябе ўвагу і часцей за ўсё падтрымлівалася, пасля чаго пачыналася кампанія па яе пашырэнню. Пад ціскам зверху вопыт абагульняўся і прапагандаваўся, а новыя аб’яднанні пачынала стварацца на іншых заводах і фабрыках, установах без уліку іх неабходнасці, наяўнасці лідараў і без неабходнай падрыхтоўкі. Такая звышаператыўнасць і кампанейшчына нярэдка дыскрэдытавала пачынанне. Мноства аб’яднанняў існавала фармальна, ніякай канкрэтных пытанняў не рашала, працы не праводзіла.

Нягледзячы на вялікія праблемы з функцыянаваннем творчых аб’яднанняў, наяўнасць вялікай колькасці грамадскіх фарміраванняў падавалася сведчаннем пашырэння дэмакратызацыі кіравання вытворчасцю, сродкам пошуку і падрыхтоўкі новых кадраў. Было пашырана перакананне, што чым болей работнікаў будзе ўдзельнічаць у разнастайных формах кіравання вытворчасцю, тым больш яно паспяховае. Лічылася, у тым ліку, што тым больш новых кіраўнікоў сацыялістычнай вытворчасцю будзе падрыхтавана.

Па сутнасці гэта было вульгарнае ўяленне аб “пераходзе колькасці ў якасць”, якім падмянялі гегелеўскі закон аб пераходзе колькасных зменаў у якасныя. На некаторых прадпрыемствах БССР колькасць грамадскіх аб’яднанняў пераходзіла мяжу мэтазгоднасці. Так, на Мінскай тытунёвай фабрыцы ў 1965 г. пры колькасці 260 работнікаў дзейнічала 21 грамадская арганізацыя, у якіх было задзейнічана 611 чалавек [2, с. 14]. Лічбавыя паказчыкі і выдуманне ўсё новых арганізацый нярэдка становіліся самамэтай. Удзел большасці работнікаў у кіраванні вытворчасцю быў фармальным, меў дарадчы характар. У большасці арганізацый адсутнічала самадзейнасць і самарэгуляцыя. Дэкларатыўнасць далучэння работнікаў да кіравання вытворчасцю падрывала давер і кампраментавала саму ідэю.

Адным з важных непрадбачных фактараў, які быў нечаканым але меў істотнае значэнне для павышэння ўвагі партыйных і гаспадарчых органаў кіравання да кадравай палітыцы ў прамысловасці ў канцы 1950 – першай палове 1960 гг., стала барацьба работнікаў за свае правы, у тым ліку забастоўкі рабочых на прадпрыемствах

БССР. Іх прычыны былі самыя разнастайнымі: сацыяльная несправядлівасць пры размеркаванні прэміяльных фондаў, змены нормаў нармавання на прадпрыемствах, цяжкія, у тым ліку санітарна-гігіенічныя, ўмовы працы і г.д. У пастановах партыйных, дзяржаўных, прафсаюзных і іншых органаў кіравання па выніках разгляду фактаў прыпынення рабочымі работы ўсяляк падкрэслівалася, што прычына забастовак – канкрэтныя памылкі непасрэдных кіраўнікоў прадпрыемстваў, слабая кадравая і грамадска-палітычная работа, а не сістэмныя і сацыяльна-эканамічныя фактары.

Пасля прыпынення эпохі масавых рэпрэсій рабочыя і служачыя прамысловасці ўсё часцей сталі рашацца на розныя формы пратэсту і адстойванне сваіх правоў. З канца 1950-х гадоў павялічваецца паток скаргаў і заяў у вышэйстаячыя інстанцыі. Пасля адмены сталінскага заканадаўства, якое фактычна замацавала работнікаў за сваімі заводамі і фабрыкамі, пачынаецца хуткі рост рухомасці кадраў, што нярэдка з'яўлялася адной з формаў пасіўнага пратэсту рабочых і служачых. Паступова работнікі прамысловасці пераходзілі да больш актыўных формаў пратэсту.

Пошук матэрыялаў у архівах Беларусі дазволіў знайсці толькі за перыяд 1956-1965 гг. больш за 60 прыкладаў адмовы рабочых ад працы на прамысловых, транспартных прадпрыемствах і будоўлях БССР, якія трапляюць пад вызначэнне забастоўка [1]. Прычым ёсць усе падставы меркаваць, што ў сапраўднасці колькасць такіх выпадкаў была значна вышэйшай, бо прыпыненне працы падрывала аўтарытэт кіруючых кадраў прамысловасці, партыйных органаў, якія адказвалі за грамадска-палітычную і агітацыйна-масавую работу, і пры магчымасці факты стачак на прадпрыемствах ўсяляк прыхоўваліся, прымяншаліся іх памеры.

Падаўляючая колькасць забастовак адбылася на буйных і сярэдніх прамысловых прадпрыемствах. Так, 1 ліпеня 1957 г. тры змены не працаваў галоўны канвеер аднаго з буйнейшых прадп-рыемстваў рэспублікі Гомельскага завода сельскагаспадарскага машынабудавання. Прычынай сталі змены норм выпрацоўкі. Больш за палову стачак адбылося ў буйнейшым прамысловым цэнтры рэспублікі г. Мінску. Амаль усе забастоўкі мелі лакальны характар, цягнуліся менш трох сутак. На металістаў і машынабудаўнікоў прыйшла адна траціна ўсіх стачак. Меліся факты і такіх форм пратэсту, як “забастоўкі наадварот”, “праца па правілах”, “запаволеная праца”. Звяртае на сябе ўвагу перыядычнасць забастовак. Калі ў 1956-1960 гг. выяўлена 20 такіх фактаў, то ў 1961-1965 г. – 42. Асабліва значным быў усплеск

стачачнай барацьбы ў 1962–1963 гг. Яе ўзровень у гэтыя гады перавышаў сярэднегадавы за ўвесь перыяд у 2 разы. У гэтай сувязі трагічныя падзеі 1962 г. у Новачаркаску ўжо не выглядаюць выпадковымі. Менавіта ў гэты час на невысокі ўзровень матэрыяльнага становішча работнікаў наклаліся інфляцыйныя нас-тупствы грашовай рэформы 1961 г., павышэнне коштаў на мяса-малочную прадукцыю 1962 г. А праведзенае ў 1958-1960 гг. упарадкаванне зарплаты рэзка зменшыла магчымасці экстенсіўнага росту вытворчасці працы за кошт арганізацыйных мерапрыемстваў. Рабочы рух не выйшаў за межы эканамічных рамак, адкрыта палітычных патрабаванняў на прадпрыемствах Беларусі намі не выяўлена [2, с. 16-17].

Такім чынам, другая палова 1950-1960 гг. характарызуюцца росквітам утварэння разнастайных грамадскіх аб'яднанняў на прадпрыемствах рэспублікі. Паколькі адпаведна марксісцкім уяўленням найбольш прагрэсіўнай сілай грамадства з'яўляўся рабочы клас, то яму і адводзілася рашаючая роля ў органах самакіравання на вытворчасці. Адной з самых масавых форм далучэння работнікаў да кіравання вытворчасцю ў 1950-1960 гг. лічыліся вытворчыя нарады. На заводах і фабрыках БССР дзейнічалі тысячы “творчых арганізацый” у якіх удзельнічала дзясяткі тысяч рабочых і служачых. З цягам часу фармальна, а не рэальна актыўнасць работнікаў стала характэрнай для большасці грамадскіх арганізацый на прамысловых прадпрыемствах.

Для фактычнага, а не фармальнага далучэння работнікаў да кіравання вытворчасцю неабходна было як мінімум адладзіць механізм атбору і ўкаранення паступаўшых прапаноў, павысіць інфармаванасць і асабістую зацікаўленасць работнікаў у справах вытворчасці. А для гэтага патрэбны быў бы пераход ад камандных спосабаў кіравання эканомікай да больш дэмакратычных метадаў, ломка ўжо звычайнай псіхалогіі кіравання, адпрацоўка механізмаў зваротнай сувязі на прадпрыемствах. Нарэшце для гэтага неабходна была і агульная дэмакратызацыя грамадства. У 1950-1960-я гады такіх зменаў не адбылося. Больш таго, тыя парасткі дэмакратычных форм кіравання прамысловымі прадпрыемствамі, якія існавалі, паступова былі згорнуты, або фармалізаваліся. Імітацыйнае самакіраванне працоўных стала нормай, а не выключэннем з правіл. Канфліктныя сітуацыі на прадпрыемствах не разрашаліся праз дыялог і ўзгадненне пазіцый, што ў тым ліку спрыяла фактам забастовак на прадпрыемствах БССР.

Крыніцы і літаратура

1. Агеев, А. Г. Бастовали ли рабочие до перестройки? / А. Г. Агеев // Человек и экономика. – 1991. – № 5. – С. 25-27.
2. Агеев, А. Г. Общественно-политическая деятельность рабочего класса Беларуси в 1956 – 1965 гг. Автореферат дис... к. и. н. – Мн., 1992. – 22 с.
3. Агеев, А. Г. Производственные совещания на предприятиях Могилевской области в 1956 – 1965 гг. // Могилевщина. – 1991. – С. 60-63.
4. Ленин, В. И. Письмо к организациям РКП о подготовке к партийному съезду / В. И. Ленин // Ленин В. И. Полн. собр. соч. т. 40, С. 143.
5. Справка об опыте привлечения трудящихся к участию в работе местных Советов Могилевской области. 15.11.1964 г. // ДАМаг. – Фонд 7. Воп. 5. Спр. 1007. Арк. 5.